

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-83.1-36>

УДК 81'23

Шевченко О.М.

Українська медична стоматологічна академія

Шевченко Н.С.

Луганський національний університет імені Т.Г. Шевченка

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА ЯК НАПРЯМ МОВОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті узагальнено теоретичні дані щодо апарату когнітивної лінгвістики у сучасному мовознавстві. Сформульовано її об'єкт, предмет, мету, методологію та вихідні принципи, а також визначено її місце у системі сучасних досліджень. З'ясовано, що об'єктом когнітивної лінгвістики є когніція в її мовному відображенні. Предметом її вивчення є такі моделі репрезентації знань і уявлень людини про навколишній світ як картина світу, фрейм, стереотип, архетип, концепт, а також способи їхньої вербалізації. Окреслено напрями когнітивних досліджень: теорія когнітивних моделей (фреймова семантика), теорія концептуальної метафори та концептуальної метонімії, когнітивна фонологія, когнітивна теорія літератури (когнітивна поетика) та їх основні представники. Особливу увагу було присвячено лінгвоконцептології, одній з основних галузей когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: мова, когнітивна лінгвістика, концепт, поняття, когнітивна семантика, граматики, фонологія, стилістика, лінгвоконцептологія.

Shevchenko Olena

Ukrainian Medical Stomatological Academy

Shevchenko Nataliia

Lugansk T.G. Shevchenko National University

COGNITIVE LINGUISTICS AS A DIRECTION OF LANGUAGE RESEARCH

Summary. The article determines the basic notion of cognitive linguistics. Its subject, aim, methodology and initial principles are formulated. The place of cognitive linguistics in the system of modern research is determined. It has been found that the object of cognitive linguistics is cognition in its linguistic reflection. The subject of her study is such models of representation of knowledge and ideas of the person about the world as a picture of the world, a frame, a stereotype, an archetype, a concept, as well as ways of their verbalization. The authors called the conceptual analysis method the main method of cognitive linguistics. The authors of this article try to analyze the peculiarities of the development of cognitive linguistics in linguistics and to determine its place in the system of modern research. Objectives of the article are: to analyze the research devoted to the consideration of cognitive linguistics and outline the directions of cognitive research. The directions of cognitive studies are outlined: theory of cognitive models (frame semantics), theory of conceptual metaphor and conceptual metonymy, cognitive phonology, cognitive theory of literature (cognitive poetics) and their main representatives. The authors highlighted the main discussion problems of modern linguoconceptology: differentiation of concept; dependence of the concept on language verbalization; qualification of concepts in the ways of their formation; communication of concept and meaning; the presence in the concept of evaluation-emotional, value and pragmatic components; difference of concept in individual consciousness or collective; typology of concepts; structure of concepts; methods for its description and analysis, etc. Particular attention was paid to linguoconceptology, as one of the main branches of cognitive linguistics. Language is seen as a social phenomenon that is closely linked to the culture and history of the people. The personality of the native speaker is in the center of attention and is revealed by studying its language. At the center of scientific research put the personality, the creator of the statement.

Keywords: language, cognitive linguistics, concept, definition, cognitive semantics, grammar, phonology, stylistics, linguoconceptology.

Постановка проблеми. Мова розглядається як суспільне явище, що тісно пов'язане з культурою та історією народу. Особистість носія мови стоїть у центрі уваги і розкривається шляхом дослідження її мови. Адже мова людини є віддзеркаленням духовної сутності, мотивації та ціннісної ієрархії, яка існує у свідомості носія мови. В усі розумові процеси людини втручається мова та створює нові ментальні простори. Проблема співвідношення мови, особистості і культури не нова, адже їй були присвячені роботи В. фон Гумбольдта та О. Потебні. Наприкінці ХХ ст. відбулася зміна парадигми наукових досліджень, на першому плані постали проблеми функціональної і когнітивної лінгвістики. В центр наукових досліджень поставили особистість, творця висловлювання. Когнітивна лінгвістика є від-

носно молодим напрямом лінгвістичної науки, який стрімко розвивається і зацікавлює дедалі ширші кола мовознавців. Утім, думки дослідників щодо когнітивного вектора ще й досі не знайшов однозначного висвітлення як в аспекті оцінки, так і визначення сутності та природи даного феномена. Цим зумовлена **актуальність статті.**

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняному мовознавстві проблемами когнітивної лінгвістики займаються М. Болдирев, О. Воробйова, С. Жаботинська, А. Зеленько, О. Кубрякова, В. Манакін, Т. Монахова, З. Попова, Т. Радзівська, М. Кочерган, О. Селіванова та ін. Разом із тим у науковихколах немає однозначного визначення сутності та природи даного феномена, а також однозначної його оцінки. Одні вчені оцінюють когнітивну лінгвістику по-

зитивно, інші негативно. Ряд учених когнітивну лінгвістику розглядає як складову частину антропоцентричної парадигми, інші ж трактують як самостійну парадигму мовознавства.

Мета даної статті – проаналізувати особливості становлення когнітивної лінгвістики у мовознавстві та визначити її місце у системі сучасних досліджень. Завдання статті: 1) здійснити аналіз досліджень присвячених розгляду когнітивної лінгвістики; 2) окреслити напрями когнітивних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Когнітивна лінгвістика – інтегральна наука про когнітивні процеси у свідомості людини, що забезпечують мислення та пізнання навколишнього світу [5, с. 35]. Когнітологія досліджує моделі свідомості, пов'язані з процесами пізнання, з набуттям, виробленням, використанням, зберіганням, передаванням індивідом знань, а також з обробленням та трансформацією інформації, яка надходить до людини різними шляхами, з прийняттям рішень на основі цієї інформації, розумінням людської мови, побудовою логічних умовиводів, аргументацією та з іншими видами пізнавальної діяльності.

Когнітивна лінгвістика сформувалася у другій половині 70-х років у США. Ця галузь досліджень перебуває на межі декількох дисциплін, оскільки інтегрує зусилля науковців різних галузей (психологія, філософія, логіка, мовознавство, психолінгвістика, антропологія, математика, кібернетика тощо) [5, с. 36]. За словами К. Стеннінга, «складіть разом логіку, лінгвістику, психологію й комп'ютерну науку – і ви отримаєте когнітивістику» [10, с. 15].

Мова постає центром усієї когнітивної діяльності людини, репрезентантом її когнітивних процесів та здібностей. Вона відкриває доступ до світу іншої людей, до структур їхньої свідомості. На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень розв'язання багатьох теоретичних та практичних проблем пов'язується з вивченням особливостей представлення знань у мові, тобто взаємозв'язку когнітивних і мовних структур (праці А. Вежбицької, М.М. Болдирева, О.С. Кубрякової та ін.), що і стало поштовхом до виокремлення когнітивістики як окремого напрямку.

Когнітивна лінгвістика – напрям мовознавства, що виник у 70-х рр. ХХ ст., та який вивчає функціонування мови як різновид когнітивної (пізнавальної) активності, а також когнітивні механізми та структури людської психіки через лінгвістичні явища. Важливим етапом розвитку цієї науки було створення Міжнародної Когнітивної Лінгвістичної Асоціації на симпозіумі 1989 року в Луйебурзі, що був організований Рене Дірвенем [6, с. 301].

Об'єктом когнітивної лінгвістики є когніція в її мовному відображенні. Когніцією називають сукупність психічних структур і процесів, що охоплює всю людську пізнавальну діяльність. Предметом її вивчення є такі моделі репрезентації знань і уявлень людини про навколишній світ як *картина світу*, *фрейм*, *стереотип*, *архетип*, *концепт*, а також способи їхньої вербалізації.

Метою когнітивної лінгвістики є опис залежності й співвідношення між структурами мови і людської свідомості. Опираючись на особливос-

ті цієї залежності, когнітивні лінгвісти прагнуть пояснити як влаштований світ і людина, чим спричинені ті чи інші фізичні, фізіологічні, психічні явища і процеси, які їхні наслідки.

Вихідні принципи когнітивної лінгвістики [5, с. 8–9]:

- антропоцентризм – вивчення розумової і духовної сфери людини в їхньому зв'язку з мовою;
- когнітивізм – сфокусованість досліджень на реальні мовно-мисленнєві одиниці й процеси в мозку людини;
- експансіонізм – внутрішня спеціалізація науки і водночас тісніша інтеграція з іншими науками, в мовознавчих дослідженнях, зокрема, врахування культурного контексту;
- експланаторність – настанова радше на пояснення мовних явищ, аніж на їх констатацію.

Когнітивна лінгвістика, як і усі науки, має свої методи наукового дослідження. Основним методом когнітивної лінгвістики є метод концептуального аналізу. Концептуальний аналіз може розглядатися як аналіз концептів (тобто абстрактних назв), на яких ґрунтуються найуживаніші контексти слова, що лежать в основі організації її когнітивної карти. Кінцевою метою концептуального аналізу стає побудова концептуальної моделі того інформаційного фрагмента, який фіксується знаком. Для цього елементи значення мають бути особливим чином угруповані, впорядковані та взаємопов'язані [2, с. 42]. Інструментами такого впорядкування є концептуальні структури: пропозиції, фрейми, сітки, прототипні моделі тощо. При цьому базовими структурами вважаються фрейми та прототипні моделі.

Когнітивну лінгвістику можна розділити на такі підрозділи:

1. Когнітивна семантика займається вивченням різних структур знань та виявленням ролі мови в їх репрезентації, розумінні й інтерпретації. Вона також аналізує організацію понятійного простору у свідомості людини, де понятійні структури розглядаються як носії базисних знань про світ, а лексичне значення – як когнітивна категорія. Когнітивна семантика вивчає концепти як засоби пояснення ментальних одиниць людської свідомості. Дослідження певного концепту передбачає вивчення семантичних полів та аналіз інших концептів, що мають синонімічні чи антонімічні значення. Проблемам когнітивної семантики присвятили свої праці такі вчені: Дж. Лаккофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін. [3, с. 78].

2. Когнітивна граматикика займається аналізом синтаксичних та морфологічних структур з метою пояснення когнітивних аспектів мовних явищ. Питаннями когнітивної граматики опікувалися такі вчені, як Р. Джекендофф, Дж. Лаккофф, Ч. Філлмор, У. Чейф, Р. Лангакер та інші [1, с. 118].

3. Когнітивна фонологія займається вивченням вираження когнітивних структур за допомогою фонологічних засобів. Фонема є ментальною одиницею, саме тому процес фонетичної репрезентації мови тісно пов'язаний з процесами, що протікають у свідомості. Вивченням проблем когнітивної фонології займалися Д. Кристал, М. Бірвіш, Т.І. Шевченко, А.А. Абдуазитов та інші.

4. Когнітивна стилістика вивчає т.зв. «стилістичні стратегії», що виникають в процесах породження та розуміння тексту, які дають можливість носіям мови обирати між альтернативними способами вираження приблизно одного й того ж значення. Когнітивна стилістика вивчає когнітивні процеси, пов'язані з використанням стилістичних маркерів для передачі різних емоційно-експресивних станів мовця або соціального контексту спілкування.

За Л.А. Ковбасюком виділяють наступні напрями лінгвокогнітивних досліджень [4, с. 62]:

1. Теорія когнітивних моделей (фреймова семантика). Теорія когнітивних моделей, розроблена Дж. Лакоффом, вивчає ментальні простори (фрейми) та когнітивні моделі, що структурують ці простори [8, с. 46].

Фрейм – когнітивна структура, яка організована навколо концепта і містить у собі дані про суттєве, типове і можливе для цього концепта в рамках певної культури [7, с. 259]. Виділяють дві основні групи фреймів – сценарії та плани. Структурно фрейм складається з вершини (теми), слотів або терміналів, які заповнюються пропозиціями. Фрейм структурується за допомогою різних когнітивних моделей: образно-схематичних, пропозиційних, метафоричних, метонімічних, символічних. Як лінгвістична концепція фреймова семантика була вперше запропонована Ч.Філмором у середині 70-х років.

2. Теорії концептуальної метафори та концептуальної метонімії були розроблені Дж. Лакоффом та М. Джонсом [8]. Вони вважають, що понятійна система, в рамках якої людина мислить та діє, метафорична за своєю суттю та відіграє головну роль у визначенні реальності. Концептуальна метафора визначається як перенесення інформації з однієї сфери знань (sourcedomain) в іншу сферу знань, т. зв. сферу мети (targetdomain). За Дж. Лакоффом та М. Джонсом, метафори поділяються на структурні, орієнтаційні та онтологічні.

На відміну від концептуальної метафори, в метонімії розуміння одного концепту в термінах іншого відбувається у площині спільної концептуальної сфери, що призводить до висвітлення концептосфери, яка у своєму прямому значенні має другорядний характер у межах матриці sourcedomain. Вивченням концептуальної метафори та метонімії займаються М. Блек, В. Крофт, Р. Дірвен, А. Барселона, Р. Гіббс [4, с. 64].

3. Теорія семантичних прототипів виокремилася як галузь когнітивної лінгвістики у 70-их роках ХХ ст. завдяки працям Е. Рош та її однодумців [9, с. 198]. За цією теорією деякі елементи внутрішньої структури поняття є прототипами.

Прототипами називають центральні нормативні елементи певної категорії, тобто найбільш

типові її представники, напр., прототип птахів – ластівка. Головною ознакою семантичних прототипів є наявність центрального представника категорії, з допомогою якого структурується уся категорія і визначаються її складові елементи. Відтак, завдання семантичної теорії прототипів – пояснити віднесення об'єкту до того чи того прототипу та описати кількісну градацію приналежності певних одиниць до певних категорій. Розробкою та вдосконаленням теорії семантичних прототипів займалась А. Вежбицька.

4. Когнітивна теорія літератури (когнітивна поетика) аналізує ті когнітивні процеси, на основі яких відбувається продукування, сприйняття та інтерпретація художнього тексту [4, с. 64]. Характерною рисою когнітивної теорії літератури є відхід від традиційного погляду на тропи як на суто мовне явище. У межах цього підходу тропи розглядаються як спосіб вивчення когніції.

Однією з основних галузей когнітивної лінгвістики є лінгвоконцептологія, завданням якої є дослідження концептів та встановлення співвідношення мовних структур із концептуальними. Як окремий напрямок лінгвоконцептологія виокремилася наприкінці 90-х р.р. ХХ ст. у складі когнітивної лінгвістики.

Головними дискусійними проблемами сучасної лінгвоконцептології можна назвати (за О.О. Селівановою):

- 1) розмежування концепту й поняття;
- 2) залежність концепту відмовної вербалізації;
- 3) кваліфікація концептів за способами їх формування;
- 4) зв'язок концепту та значення;
- 5) наявність у концептійно-емотивних, ціннісних і прагматичних компонентів;
- 6) відмінність концепту в індивідуальній свідомості або колективній;
- 7) типологія концептів;
- 8) структура концептів;
- 9) методики його опису й аналізу тощо [6, с. 204].

У межах лінгвоконцептології працювали такі вчені: Є.С. Кубрякова, А. Вежбіцка, С.А. Жаботинська, С.Є. Нікітіна, Є.О. Шейгал, Е.С. Арчакова, В.І. Карасик, Р.М. Фрумкіна, Ю.С. Степанов, С.А. Аскольдов, І.А. Стернін.

Висновки. Таким чином, ми з'ясували науковий апарат когнітивної лінгвістики, сформулювавши її об'єкт, предмет, мету, методологію та вихідні принципи, а також визначили її місце у системі сучасних досліджень. Ми розглянули основні розділи когнітивної лінгвістики, а саме: когнітивну семантику, граматику, фонологію та стилістику. Також були окреслені напрями когнітивних досліджень та їх основні представники; особлива увага була присвячена лінгвоконцептології, одній з основних галузей когнітивної лінгвістики.

Список літератури:

1. Бульгіна Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). 1997. С. 118–119.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. 1999. 780 с.
3. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. 2000. 352 с.
4. Ковбасюк Л.А. Сучасні лінгвістичні теорії : лекційні, практичні, самостійні модулі та тести. 2008. 96 с.
5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика психология – когнитивная наука. *Вопросы языкознания*. 1994. С. 34–47.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. 2008. 712 с.
7. Фаткуллина Ф.Г. Концепт как базовая категория лингвокогнитологии и лингвокультурологии. 2012. С. 506–511.

8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. 2008. P. 216–217.
9. Rosch E.H. Cognitive representation of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology*. 1975. Vol. 104. Pp. 192–233.
10. Stenning K. Methodical semanticism considered as a history of progress incognitive science. 1988. Pp. 234–235.

References:

1. Bulygina T.V., Shmelev A.D. (1997). Yazykovaya konceptualizaciya mira (na materiale russkoj grammatiki) [Language conceptualization of the world (based on Russian grammar)], pp. 118–119.
2. Vezhbickaya A. (1999). Semanticheskie universalii i opisanieyazykov [Semantic universals and language descriptions], 780 p.
3. Kobozeva I.M. (2000). Lingvisticheskaya semantika [Linguistic semantics], 352 p.
4. Kovbasiuk L.A. (2008). Suchasni linhvistychniteorii: lektsiini, praktychni, samostiinimodulitatesty [Modern linguistic theories: lectures, practical, self-contained modules and tests], 96 p.
5. Kubryakova E.S. (1994). Nachal'nye etapy stanovleniya kognitivizma: lingvistika psihologiya – kognitivnaya nauka [The initial stages of the formation of cognitivism: linguistics psychology – cognitive science]. *Voprosyyazykoznaniiya*, pp. 34–47.
6. Selivanova O.O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems], 712 p.
7. Fatkullina F.G. (2012). Koncept kak bazovaya kategoriya lingvokognitologii i lingvokul'turologii [Concept as a basic category of linguocognitology and linguoculturology], pp. 506–511.
8. Lakoff G., Johnson M. (2008). Metaphors we live by, pp. 216–217.
9. Rosch E.H. (1975). Cognitive representation of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 104, pp. 192–233.
10. Stenning K. (1988). Methodical semanticism considered as a history of progress incognitive science, pp. 234–235.